

ФІЛОСОФСЬКА ПСИХОЛОГІЯ ДЕВІДА ЮМА

У статті розглядаються основні ідеї "ментальної географії" видатного шотландського філософа XVIII ст. Девіда Юма в контексті його впливу на подальший розвиток філософської психології, зокрема на формування феномену філософського психологізму.

Ключові слова: основні ідеї "ментальної географії" Девіда Юма.

Постать видатного шотландського просвітника Девіда Юма (David Hume, 1711–1776) посідає, безперечно, визначне місце в історії класичної новочасної філософії. Його розробка проблем людського пізнання є багато в чому завершальною відносно розвитку англійського емпіризму XVII–XVIII століть, і в цій своїй завершальності – провокативною щодо подальших, по суті революційних, філософських новацій. Маємо на увазі, перш за все, загальновідомий вплив юмівського скептицизму на розвиток філософських ідей І.Канта. Але його роль не завершилася лише підготовкою "коперніканського перевороту". Філософія Д.Юма досі залишається актуальною, про що свідчать звертання до неї, наприклад, ліберальних філософсько-політичних мислителів; заново переосмислюється внесок Юма в економічну теорію; нарешті, повертає постійну увагу, очевидно, основна царина здобутків шотландського філософа – теорія пізнання, яка має виразне філософсько-психологічне забарвлення.

Девід Юм привертає постійну увагу західних істориків філософії, а також філософів й економістів, які знаходять у нього співзвучні сьогоденню ідеї (Ж.Дельоз, Ф.Гаєк, Р.Дворкін, Дж.Ролз, Р.Рорті, М.Фуко та ін.). Проте у вітчизняній історії філософії Юм мав не дуже "сприятливу" репутацію як філософ-агностик і скептик. Відповідно, серйозних праць, присвячених філософії Юма, у радянський період було обмаль (відзначимо праці І.Нарського [5], О.Грязнова [3]). Спеціально філософська психологія Д.Юма досліджується в працях сучасного російського історика філософії В.Басманова [1]. Певною мірою можна говорити про збільшення інтересу до філософії Д.Юма і в сучасній українській історії філософії. Відзначимо тут дисертаційну роботу М.Кириченка [4], дві монографії, присвячені різним аспектам філософії Нового часу, в яких чільне місце посідає філософія Д.Юма, – О.Панича [6] і Д.Прокопова [7], а також перший український переклад творів шотландського філософа [2]. Утім, філософсько-психологічні аспекти вчення Д.Юма в контексті його впливу на подальший розвиток філософського психологізму залишаються недостатньо дослідженою проблемою.

Метою цієї статті є реконструкція основних ідей філософської психології видатного шотландського мислителя XVIII століття Девіда Юма в контексті їх впливу на розвиток у подальшому філософського психологізму.

Девід Юм піддав критиці найбільш слабкі сторони традиційного вчення про душу й одночасно запропонував справді революційні новації у філософській психології. Проте з певних причин безпосередній вплив Юма був не таким значним, зокрема на батьківщині, де набула поширення філософія "здорового глузду". Утім, у Німеччині Юм уже за життя вважався видатним філософом, а його твори перекладались й активно поширювались. Проблема сприйняття юмівської філософії була зумовлена, зокрема, термінологічними новаціями філософа. Намагаючись бути посередником між "глибокою" і "легкою" філософією, він звертався до буденної термінології, тим самим вводячи в обихід читачів.

Сам Юм називає свою філософську програму "наукою про людину" (science of man) або "наукою про людську природу" (science of human nature) і викладає її у двох основних творах: "Трактат про людську природу" і "Дослідження людського пізнання". Визначаючи місце науки про людину серед інших дисциплін, Юм називає її "столицею" або "центром" (capital or center). Відповідно, адекватне розуміння інших наукових дисциплін залежить від учення про людину, а його відсутність тягне за собою хиби в

інших науках. Істинний шлях побудови знання про людину полягає в застосуванні до психологічного змісту (людська природа розглядається Юмом винятково в психологічному аспекті) експериментального методу, який Юм пропонує запозичити в І.Ньютона. “Але, якщо наука про людину є єдиною міцною підставою інших наук, то єдине міцне підґрунтя самої цієї науки слід шукати в досвіді й спостереженні” [11, с.57].

Йдеться, таким чином, перш за все, про самоспостереження, або інтроспекцію. Утім, Юм відразу визначає труднощі, з якими пов'язана інтроспекція. Спрямований усередину душевного життя погляд порушує природний перебіг психічних процесів, тому адекватної картини “людської природи” отримати не можна. Юм пропонує спочатку спостереження за поведінкою інших людей, але в подальшому не згадує цю методику (хоча й активно використовує її у своїх історичних працях). Очевидно, що спостереження за іншими може дати лише обмежені знання, у той час як фундаментальні форми перцептивності дослідити в такий спосіб неможливо. Тому в “Дослідженні...” Юм повертається до інтроспекції, хоча й називає її тут “вищим проникненням” (*superior penetration*). Він говорить, що здатність такого проникнення “дана нам від природи” (*derived from nature*) і може бути вдосконалена практикою її застосування і “рефлексією”. Дія цієї здатності дозволяє “миттєво” (*in an instant*) схоплювати різниці наших душевних сил, відповідно, ніяких порушень в їх діях не відбувається. Отже, “вище проникнення” не тотожне звичайному внутрішньому досвіду – Юм підкреслює його інтелектуальний характер і можливість схоплення за його допомогою сутнісних форм нашого душевного життя. Незважаючи на апеляції до досвіду, особливо в “Трактаті...”, вирішальну роль в юмівському вченні про пізнання відіграє аргументація, або феноменологічні дедукції, а не емпіричні узагальнення.

Щодо завдань “науки про людську природу”, або “справжньої метафізики”, Юм формулює негативні й позитивні. Негативне завдання полягає в тому, щоб за допомогою точного дослідження пізнавальних здібностей окреслити межі можливого знання й звільнити науку від “туманних питань”, що дозволить покінчити зі сперечаннями між філософами.

Позитивні завдання метафізики подвійні. Перше полягає в точній класифікації душевних здатностей. “<...> Досить значну частину науки складає просте розпізнавання різних операцій духу, відокремлення їх одне від одного, підведення під відповідні рубрики й усунення того уявного безладдя й заплутаності, в яких вони знаходяться, коли постають об'єктами розмислів і дослідження” [9, с.12]. Цей розділ метафізики Юм називає “ментальною географією” (*mental geography*). Важливо підкреслити, що душевні здатності розглядаються Юмом не в їх абстрактному схематизмі, а в тому вигляді, як вони виявляються в повсякденному перцептивному житті. Тому одна з найсуттєвіших цілей метафізики полягає в проясненні установок буденного життя. Так, у восьмій главі “Дослідження...” Юм говорить про “істинну і справжню” (*true and proper*) “царину” (*province*) метафізики – “розгляд буденного життя” (*examination of common life*), де “вона знайде достатньо утруднень, до яких може прикласти свої дослідження, не потрапляючи до неосяжного океану сумнівів, коливань і протиріч” [9, с.88]. У 12-й главі Юм стверджує, що “філософські висновки є ні чим іншим, як систематизацією й виправленням розмислів, які здійснюються в буденному житті” [9, с.141]. Відповідно, якщо ми зіткнемося із труднощами чи прогалинами, ми просто маємо шукати нові пізнавальні принципи й здатності, розміщення яких на мапі нашої душі дозволить заповнити ці прогалини.

Друге головне завдання метафізики полягає у зведенні різномірних дій душі до їх єдиного підґрунтя. Це завдання є більш складним і, очевидно, що до найперших основ душевного життя дійти неможливо. Саме тут основну роль відіграють феноменологічні дедукції. Юм, на думку Васильєва [див.: 1], постає фактичним винахідником феноменологічних дедукцій, тобто доведень, націлених на прояснення безпосередніх даностей свідомості.

“Ментальна географія” Юма починається з найзагальнішого поняття душевного життя – “перцепції”. Перцепції є двох різновидів: враження (*impressions*) та ідеї (*ideas*).

Ідеї відрізняються від вражень ступенем яскравості. При цьому йдеться, звичайно, не про фізичну, а про психічну яскравість (Юм визнає, що при характеристиці цієї яскравості йому не вистачає слів і відсилає до особистого феноменологічного досвіду кожного). Психічна яскравість може бути інтерпретована тільки як внутрішня характеристика того чи іншого перцептивного модусу. Це означає, що Юм, як і Локк, відрізняє зміст наших уявлень від акту уявлення (діючої “здатності”).

Розрізнення вражень та ідей відповідає розрізненню між чуттєвістю й мисленням. “Враження, таким чином, є живими і сильними сприйняттями. *Ideї* – більш тьмяними і слабкими. Ця розбіжність є очевидною. Вона очевидна так само, як і різниця між почуттям і мисленням” [10, с.661]. Утім, не зовсім зрозуміло – кількісно чи якісно розрізняються враження та ідеї. На перший погляд, здається, що мова йде лише про кількісну відмінність. Але, говорячи, що здатність уяви (або мислення) навіть за найвищого напруження залишається з ідеями й не може створити враження, Юм прокладає фактично якісну межу між ними. Не зовсім зрозуміло лише, як бути з “межевими” перцепціями, тобто сприйняттями, безпосередньо ідентифікувати приналежність яких до певної перцептивної форми неможливо (випадки неможливості розрізнити сон від дійсності, уявлення від почуттів тощо). Можливо, “фізична яскравість” перцепцій усе ж важлива для їх ідентифікації як вражень та ідей.

Враження, у свою чергу, поділяються на “враження відчуття” і “враження рефлексії”, або “первинні” і “вторинні” враження. Загальний структурний механізм зміни перцепцій такий: спочатку “через невідомі причини” (from unknown causes) у душі виникає враження відчуття, потім ідея цього враження залишається в пам’яті. Якщо ідея приємна, то її відтворення породжує бажання знову мати відповідне відчуття. Бажання в цьому випадку є одним із базових вражень рефлексії. Юм не торкається вражень відчуттів – це, на його думку, справа не філософів, а фізіологів (тому вчення Юма про механізми пізнання суттєво відрізняється від популярних у XVIII столітті “фізіологічних” розмірковувань про пізнання Д.Гартлі та його послідовників). Починати потрібно з аналізу ідей і законів їх поєднання, а потім переходити до дослідження вражень рефлексії (афектів). Ці дві частини складають основу “науки про людську природу”, і від них уже залежить все інше, зокрема й учення про мораль, викладене в третьому томі “Трактату...” (узагалі Юм планував написати п’ять томів “Трактату...”, але цей задум залишився нереалізованим – про що він пише в “Анонсі” до перших двох томів (1739), який не ввійшов до російського видання [див.: 1]).

Повернемося до класифікації перцепцій. Юм виокремлює два типи ідей: ідеї пам’яті й уяви. Фактично, він додає до них ще й ідеї очікування, або віри. Найяскравішими серед усіх різновидів ідей є ідеї пам’яті. У них залишається сила вражень. Юм навіть говорить про них як про “щось середнє між враженням та ідеєю” (somewhat intermediate betwixt an impression and an idea).

Віра в появу певних уявлень у майбутньому також пов’язується Юмом з яскравими ідеями. Причому яскравість уявлень, що очікуються, визначається як враженнями (через асоціацію), так і пам’яттю, тобто тут спрацьовують досить складні когнітивні механізми.

Серед багатьох вражень, на думку Юма, нам не вдається знайти враження духовної субстанції або Я. Субстанція завжди (тобто як матеріальна, так і духовна) домислюється нами. Поняття субстанції є фікцією уяви, сутність якої полягає в об’єднанні різних уявлень під назвою якогось слова. Як би довго ми не вдивлялись у себе, ми завжди бачимо якесь конкретне враження, внутрішнє або зовнішнє, відчуття або бажання. Але ми ніколи не бачимо саме Я в ізоляції від усіх інших перцепцій. Це дозволяє Юму зробити висновок про те, що душа є “зв’язкою або пучком різних сприйняттів” (bundle or collection of different perceptions) [11, с.298], або інакше – душа є мовби державою (commonwealth) перцепцій, які живуть за певними законами [див.: 11, с.306]; і ще одне порівняння – життя душі схоже на театральну постанову, де роль акторів грають пер-

цепції. Щоправда, у цього душевного театру немає сцени. “Порівняння з театром не повинно вводити нас в оману: дух складається із самих лише сприйнятів, які змінюють одне одного, і ми не маємо жодного уявлення про те місце, в якому розігруються ці сцени, і про той матеріал, з якого складається театр” [11, с.299].

Проте ця теорія, викладена в “Трактаті...”, згодом була фактично переглянута Юмом. Поштовхом для перегляду стала проблема асоціації уявлень. На чому ґрунтується цей асоціативний зв’язок? Будь-який зв’язок уявлень передбачає їх поєднання. Поєднання можливе лише тоді, коли 1) можна безпосередньо побачити одне уявлення в іншому, тобто коли можна усвідомити реальний зв’язок уявлень, або коли 2) уявлення знаходяться в якійсь одній речі. В останньому випадку сама ця річ або субстанція виступає принципом єдності й зв’язку перцепцій. Перший випадок фактично неможливий, адже будь-яке уявлення може бути представлено у зв’язку з будь-яким іншим, і, відповідно, не містить у собі внутрішнього зв’язку з певним корелятом. Зв’язок повинен мати зовнішній характер і тому не може впливати із самих уявлень.

Отже, Юм рішуче відкидає можливість побачити реальний зв’язок між ідеями. Але він не хоче визнавати й можливості їх єдиного носія. Крім того, зв’язок ідей має місце (він базується на трьох принципах асоціації: за схожістю, суміжністю та причинністю), хоча виявляється начебто неможливим. Юм так узагальнює ці труднощі: “Коротко кажучи, існують два принципи, які я не можу погодити, але жодним із них у той же час я не можу пожертвувати, а саме: *наші окремі сприйняття є окремими предметами (existences) і наш ум ніколи не сприймає реального зв’язку між окремими предметами.* Якби наші сприйняття були притаманні чому-небудь простому та єдиному, або якби наш ум сприймав який-небудь реальний зв’язок між ними, жодних труднощів це питання не викликало б” [11, с.326]. У подальшому Юм так і не розв’язав цю суперечність, хоча, наприклад, у праці “Про безсмертя душі” він спокійно розглядає гіпотезу про єдину духовну субстанцію, не називаючи її безглуздою [12, с.689–697].

Як Юм ставиться до традиційних завдань раціональної психології? Головне питання раціональної психології – проблема безсмертя душі. Як уже згадувалось, Юм написав спеціальну працю на цю тему. Загальний пафос його твору – критичний. Юм розрізняє три типи можливої аргументації на користь безсмертя душі – метафізичні, моральні, фізичні докази. Ані кожен із них окремо, ані разом вони, вважає Юм, не можуть бути достовірними в цьому питанні. Єдине, на що можна сподіватись у вірі в безсмертя, – це на Одкровення. Тому не потрібно спотворювати цю віру хибними мудруваннями.

Щодо питання психофізичного паралелізму, то Юм намагається в “Трактаті...” пояснити відповідність між душею і тілом, пропонуючи досить оригінальне рішення. Чому, запитує він, ми сумніваємося в тому, що тілесні зміни можуть бути причиною перцепцій, душевні – тілесних дій? Через явну неоднорідність душі і тіла. Проте Юм упевнений, що це хибна причина. Адже причина і дія не повинні бути однорідними. Більше того, сформулювавши точне визначення причини як такої події, поява якої завжди тягне за собою іншу подію, і, поглянувши під цим кутом зору на відношення душі до тіла, ми можемо цілком упевнено сказати, що вольові акти душі є причинами тілесних змін, відповідно, і тілесні рухи – перцепцій душі: “<...> Ми переконуємося за допомогою порівняння відповідних ідей, що мислення і рух відмінні одне від одного, а з досвіду дізнаємось, що вони постійно бувають зв’язаними одне з одним; проте, оскільки цим вичерпуються всі обставини, які містяться в ідеї причини і дії, коли її застосовують до операцій матерії, то ми, безперечно, можемо висновувати, що рух, можливо, дійсно є (may be, and actually is) причиною мислення й сприйняття” [11, с.294]. Таким чином, Юм фактично оголошує старе метафізичне питання про взаємодію душі і тіла псевдопроблемою.

Отже, реконструкцію юмівського бачення пізнавальних здібностей людини краще за все здійснювати, відштовхуючись від класифікації перцепцій, адже ряди здатностей і видів перцепцій в Юма цілком паралельні. Так, враженням відповідають зовнішнє і внутрішнє чуття, ідеям – мислення в широкому розумінні. Градація ідей здійснюється

Юмом за ступенем їх “живості”. Найбільшу живість мають ідеї, які безпосередньо скопійовані із вражень. Цим ідеям відповідає здатність пам’яті. У нас немає ніякого зовнішнього критерію, вважає Юм, щоб зрозуміти, що в минулому мали місце саме такі, які ми пам’ятаємо, а не інші ряди вражень (адже ми не можемо порівняти наші спогади з минулими враженнями). Просто серед множини можливих і мислимих варіантів минулого один має властивість переважаючої яскравості і живості. Тому ми вважаємо його істинним. Адже ця живість може походити лише від вражень.

Але ми не повинні лише споглядати ряди спогадів. Ми можемо брати ці ідеї, порівнювати, поділяти й поєднувати їх (у процесі чого можна відкрити багато безсумнівних відношень між ними – тут виявляється людська здатність апріорного пізнання, яку Юм називає “розумом” (reason), і яка реалізується в математиці і метафізиці, – і переносити їх в інше когнітивне середовище, а також використовувати як будівельний матеріал для нових образів. Ідеї, які виникають таким чином, поступаються ідеям пам’яті за яскравістю і є породженням іншої здатності – уяви.

Юм підкреслює, що використання нами ідей пам’яті для побудови нових образів ніколи не відбувається зовсім спонтанно й хаотично. Воно підкоряється певним законам, законам асоціації (за схожістю, суміжністю й причинністю). Асоціативні зв’язки виступають своєрідними каналами, якими відбувається “перехід” живості від вражень або ідей пам’яті до нових уявлень. Особливо важливим у цьому сенсі є добування майбутніх перцептивних рядів. Живість образів майбутнього впливає й може впливати винятково з пам’яті (адже вражень майбутнього в нас немає, і яскравість перцепцій у цьому випадку може бути винятково результатом екстраполяції). Оскільки яскравість уявлень, що очікуються, є, за Юмом, нічим іншим, як вірою в них, то така віра може виникати лише з перенесенням минулих перцептивних рядів на майбутні. Тому в основі будь-якого очікування – упевненість у тотожності минулого й майбутнього (саме тотожності, а не схожості – це впливає із самого принципу екстраполяції: очікувати можна лише те, що вже було, хоча уявити відносно майбутнього ми можемо все, що завгодно), що породжує таку ж віру в універсальність принципу причинності й називається Юмом дією звички як фундаментального принципу людської природи.

Особливості конкретного очікування в конкретній перцептивній ситуації зумовлені наявними враженнями поточного моменту. Вони подають сигнал до відтворення цілком визначених перцептивних рядів, які схожі з поточними. Та, оскільки, з одного боку, не буває двох цілком тотожних перцептивних ситуацій, а з другого – ми віримо, що кожний компонент перцептивного поля є як причиною, так і дією, то, по-перше, будь-яке очікування має імовірнісний характер, а, по-друге, ми очікуємо тих подій, які мають видимість каузального зв’язку з враженнями сьогодення, тобто тих, які постійно супроводжували їх у минулому. Саме тому одиничного досвіду недостатньо для того, щоб із високою імовірністю очікувати слідування однієї події за іншою. Адже в цьому першому досвіді, крім даної події, присутні й багато інших компонентів, й а ргіогі не зрозуміло, наскільки вони впливають на те, що відбувається в наступну мить. Лише повторення досвідів дозволяє відокремити зайві чинники й структурувати очікування, підвищивши імовірність. З плином часу імовірність конкретних очікувань досягає такого ступеня, коли, на думку Юма, можна вже говорити про “доведення з досвіду”.

Для Юма зовсім не характерне традиційне розрізнення вищих і нижчих когнітивних здібностей. По-перше, Юм суттєво обмежує сферу дії розуму, який зазвичай вважався однією з вищих здібностей, ставлячи під сумнів його претензії на верховенство над іншими силами душі. По-друге, Юм узагалі чітко не відрізняє уяву від розсудку і розуму. Слова “уява” (imagination) і “розсудок” (understanding) використовуються ним як синоніми. Що ж стосується “розуму” (reason), то, на думку Юма, усе залежить від того, в якому сенсі застосовується термін “уява”. Уява в широкому сенсі означає “здатність, за допомогою якої ми утворюємо наші більш слабкі ідеї”, у вузькому – “ту ж здатність, вилучаючи наші демонстративні та імовірні висновки” [11, с.172, прим.]. В

останньому випадку уява (яка при цьому зводиться до фантазії) протиставляється розуму (або розсудку), який виявляється в діях, що виключаються дефініцією уяви.

Підводячи підсумки, можна сказати, що при всіх новаціях і ґрунтовності дослідження, Юм не створив закінченого вчення про душу, хоча й прагнув систематичності. У Британії ідеї Юма за його життя не були сприйняті. Юм майже одностайно сприймався як такий собі філософський подразник – усі намагалися його спростувати (особливо слід виділити школу “здорового глузду” на чолі з Т.Рідом). Натомість в інших країнах, зокрема, у Німеччині, “ментальна географія” Юма набула своїх послідовників (перш за все, слід відзначити Й.Тетенса).

Щодо розвитку філософської психології, кардинальне значення мало заперечення Юмом існування духовної субстанції (хоча, як ми помітили вище, він сам, зрештою, вважався в цьому питанні). “Від світу, – пише В.Татаркевич, – залишився тільки комплекс відчуттів, і поза тим нічого ні побіч предметів, ні суб’єкта, не залишилось ні матерії, ні душі. Таку ультрарадикальну і парадоксальну позицію було важко захистити. І тільки через півтора століття після Юма знайшлося дещо більше філософів, які її засвоїли” [8, с.142]. Польський історик філософії має на увазі вплив ідей Юма на розвиток психологістських концепцій кінця ХІХ – початку ХХ століття. Важливим внеском Юма у філософську психологію стало також формулювання законів асоціації й спроба асоціативної інтерпретації науки, моральності та релігії.

1. Васильев В. В. История философской психологии. Западная Европа – XVIII в. / В. В. Васильев. – Калининград : КГТ, 2003.
2. Г'юм Д. Трактат про людську природу : спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Девід Г'юм ; ред. та передмова Ернст К. Моссер ; пер. з англ. Павла Насаді. – К. : Всесвіт, 2003. – 552 с.
3. Грязнов А. Ф. Разумный скептицизм в жизни и в философии / А. Ф. Грязнов // Юм Д. Сочинения : в 2 т. – 2-е изд., испр. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 3–41.
4. Кириченко М. С. Гуманістичні засади розуміння людської природи у філософії Д. Юма та їх сучасні інтерпретації : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / М. С. Кириченко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
5. Нарский И. С. Философия Давида Юма / И. С. Нарский. – М. : Мысль, 1967. – 239 с.
6. Панич О. О. Розвідки з історії скептицизму в британо-американській епістемології : монографія / О. О. Панич. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Ч. 1 : Британська модерна філософія (Гоббс, Локк, Барклі, Х'юм, Рід). – 524 с.
7. Прокопов Д. Є. Інтерпретація хибі в європейській філософії ХVII–ХVIII століть / Д. Є. Прокопов. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 428 с.
8. Татаркевич В. Історія філософії / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – Т. 2 : Філософія Нового Часу до 1830 року / пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний. – 352 с.
9. Юм Д. Исследование о человеческом познании / Д. Юм // Сочинения : в 2 т. – 2-е изд., испр. – М. : Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 3–144.
10. Юм Д. Сокращённое изложение “Трактата о человеческой природе” / Д. Юм // Сочинения : в 2 т. – 2-е изд., испр. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 657–674.
11. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или Попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам / Д. Юм // Сочинения : в 2 т. – 2-е изд., испр. – М. : Мысль, 1996. – Т. 1. – С. 53–655.
12. Юм Д. Эссе / Д. Юм // Сочинения : в 2 т. – 2-е изд., испр. – М. : Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 483–710.

In clause the basic ideas of “mental geography” of an outstanding Scottish philosopher of XVIII century David Hume in a context of its influence on the further development of philosophical psychology, in particular, on formation of a phenomenon of philosophical psychologism are considered.

Key words: the basic ideas of “mental geography” David Yum.